

FILOZOFICKÉ MYSLENIE A NAŠA MINULOSŤ

J. BODNÁR: Dedičstvo myšlienok. Smena, Bratislava 1938, 198 s.

Filozofické uchopenie bohatstva myšlienkového dedičstva — ako neoddeliteľnej súčasti každého národa, predstavujúceho dokument „jeho spoluúčasti na utváraní a zdokonaľovaní celého ľudského spoločenstva, na uskutočňovaní objektívnych zákonov celkového spoločenského vývinu“ (s. 7) — je nesporne ťažkou úlohou. Ťažkou okrem iného aj preto, že ešte donedávna dominoval v našej odbornej literatúre názor, že Slovensko, vzhľadom na svoje dejiny národnej a sociálnej poroby, nedisponovalo temer nijakými filozofickými tradíciami a že celá duchovná tvorba bola v podstate skoncentrovaná [i to v porovnaní s inými vyspelými európskymi národmi iba vo veľmi skromnej miere] do umelecko-literárnych či vlastivedných útvarov. Uvedené tvrdenie však nie je nepravdivé. Ideová tvorba nášho národa v minulosti skutočne sa prevažne (ba ak aj nie výlučne) konštituovala v literárno-umeleckých a vlastivedných výpovediach a v tom zmysle skrývala v sebe „najcennejšie poklady duchovnej tvorby našej dávnej i nedávnej minulosti“. (s. 8) Išlo teda o jednostranný výraz duchovných aktivít, čo prirodzene súviselo s nedostatočným rozvojom kultúrnych a vzdelávacích centier, ako aj s nedostatočným kontaktom s vtedajším civilizovaným svetom. V týchto súvislostiach sú oprávnené názory, že Slovensko nemôže písať dejiny filozofie v podobe, v akej ich píše národy s veľkou filozofickou tradíciou. Tie možno zaznamenať až v súvislosti so socialistickými premenami nášho života. Avšak i napriek tejto skutoč-

nosti predsa len nemožno uprieť nášmu národu istú filozofickú tradíciu, najmä ak máme na mysli jej špecifický prejav. Identifikovať ho, „hľadať a dešifrovať ideový filozofický podtext... je prácou veľmi zložitou a náročnou“, preto o to je významnejší prínos knihy člena korešpondenta Slovenskej akadémie vied Jána Bodnára, DrSc. *Dedičstvo myšlienok*, v ktorej si autor stanovil úlohu dokázať, že i napriek názoru, „že úroveň duchovného záujmu u nás nikdy nenadobudla podobu filozofickej reflexie, stvárnenu vo filozofických kategóriách, pojmoch, koncepciách... predsa len ani v dávnejšej minulosti, ani neskoršie sme nestáli mimo myšlienkových zápasov, ktoré sa v jednotlivých obdobiach dejín odohrávali okolo nás, že všetko, čo sa u nás dialo a čo malo charakter boja za kultúrne povznesenie, za národnú slobodu a sociálny pokrok, malo svoju ideovú osnovu, aj keď nie vždy vyjadrenú v krištáľovo čistých filozofických koncepciách a pojmoch alebo v podobe takých filozofických úvah, aké písali Descartes, Kant alebo Hegel“. (s. 8—9)

Vzhľadom na uvedenú obťažnosť, zložitost' nastolenej problematiky smelo možno konštatovať, že práca Jána Bodnára svojím priekopníckym charakterom sa radí medzi doteraz najlepšie, najobjavnejšie diela tohto druhu. Na pozadí dejinno-spoločenského vývinu jednotlivých spoločensko-ekonomických formácií a v kontexte s vývinom európskeho filozofického i svetového myslenia autor z marxisticko-leninských pozícií

hodnotí, analyzuje a pozitívne domýšľa v smere vývinových tendencií jednotlivé obdobia a osobnosti filozofických iniciatív na Slovensku. Sú to iniciatívy, ktorých ideové bohatstvo bolo formované priamo či sprostredkovane revolučnými ideami renesancie, humanizmu, reformácie, osvieteniského racionalizmu [a jeho modifikáciami], nemeckou klasickou filozofiou až po vznik a rozvoj marxizmu-leninizmu.

Je autorovou prednosťou, že skôr, ako sa zameral na analýzu našej ideovej tvorby (vo svetle uvedených kultúrno-filozofických iniciatív), zameral pozornosť na závažné teoreticko-metodologické a svetonázorové otázky „prístupových ciest ku skúmaniu ideového dedičstva“ s dôrazom na striktné dodržiavanie marxisticko-leninských metodologických zásad pri analýze uvedenej problematiky.

Uvedené požadovanie metodologických zásad v súvislosti s identifikáciou ideovej tvorby v minulosti vyplýva z povahy predmetu skúmania, presnejšie z pramenného materiálu, ktorým nie sú „len filozofické diela, rozpravy a ich tvorcovia, ako je to v krajinách s vyspelou filozofickou tvorbou. Naš historik-filozof sa musí prehrýzať aj prózou, básňami, kázňami, rozsiahlym materiálom vlastivedného charakteru, musí sa popasovať s bibličtinou, latinčinou, nemčinou, maďarčinou, aby sa dopátral ideových prameňov a nití, ktoré ich často veľmi zložitou cestou spájajú. To je však len prvá časť práce. Druhou, azda ešte náročnejšou... je zhodnocovanie daného pramenného materiálu. Tu rozhoduje odborná úroveň historika, jeho svetonázorová pozícia“ (s. 12—13), ktorá v konečných dôsledkoch determinuje vedecké, resp. nevedecké stanoviská ku skúmanej problematike.

Preto autor vzhľadom na charakter riešenej problematiky venuje

oprávnenú pozornosť otázke základných filozofických východísk pre marxistický výskum historicko-filozofického procesu v jeho celku i v špecifických či národných podobách. (s. 13)

Prvou metodologickou zásadou je, ako v tejto súvislosti uvádza autor práce, mať na zreteli skutočnosť, že dejiny filozofických iniciatív sú vo svojom základe dejiskom zápasov medzi materializmom a idealizmom, ktorý v rozličných modifikovaných či priamych podobách vyjadruje ideu spoločenských záujmov, ideológie, svetonázoru rozličných tried, sociálnych vrstiev: „Historicko-filozofický proces treba chápať ako proces vznikania a vývoja dvoch globálnych filozofických línii — materializmu a idealizmu... Tento postulát platí takisto na vývin filozofie vcelku, ako aj na vývin filozofie v jednotlivých etapách a etnických celkoch.“ (s. 14) Táto skutočnosť potom poukazuje dokonca i na to, čomu hovoríme imanentnosť vo vývine filozofie (t. j. jej vývin ako proces formovania vlastného pojmovo-kategoriálneho aparátu, logických postupov atď.). Inými slovami, vývin filozofie ako relatívne samostatného, imanentného procesu nemožno z marxisticko-leninského hľadiska absolutizovať. Filozofia ako jedna z foriem spoločenského vedomia, odrážajúca špecifickým spôsobom spoločensko-historický proces (v jeho sociálno-triednych a ideologických dimenziách), je v konečnom dôsledku výrazom tohto procesu. Preto, konštatuje v tejto súvislosti autor, „Napríklad proces formovania buržoáznej filozofie nemožno chápať ako imanentný vývin filozofických koncepcií, pojmov a kategórií, ale predovšetkým ako odraz formovania kapitalistickej spoločensko-ekonomickej formácie, zápas buržoázie ako triedy s feudálnym poriadkom, s jeho nadstavbou, s celým jeho hodnotovým systémom.“ (s. 18)

Požiadavku dodržiavať pri analýze myšlienkového dedičstva metodologickú zásadu, vyplývajúcu z tézy o relatívnej samostatnosti vývinu filozofického myslenia autor povyšuje na druhý významný metodologický princíp.

Napokon tretím metodologickým východiskom je „analyzovať, objasňovať zrod, vývin, hodnotu určitých filozofických ideí... z aspektu spoločenského a vedeckého pokroku“ (s. 20) a v kontexte s reálnymi spoločensko-politickými, ekonomicko-kultúrnymi pomermi danej etapy. Povedané inými slovami, avšak v tých istých súvislostiach, ide o požiadavku identifikovať v tej-ktorej filozofickej teórii, koncepcii atď. „racionálne jadro“, prostredníctvom ktorého možno zaznamenať či už sociálny alebo gnozeologický pokrok.

Vo svetle uvedených (troch) základných metodologických zásad autor analyzuje problematiku ideového dedičstva na Slovensku, dešifruje jeho hodnoty, význam pre národné dejiny, našu kultúru, národné povedomie ako zákonitý proces, vyúsťujúci do vzniku a rozvoja marxisticko-leninskej filozofie u nás.

V jednote uvedených metodologických východísk autor pri analýze jednotlivých historických etáp vývinu duchovného dedičstva nášho národa, „pulzovania jeho duchovného života“ identifikuje jeden z jeho najvýznamnejších fenoménov — jeho individualitu; ako taká sa začína „konštituovať“ už v prvom slovenskom útvere vo Veľkomoravskej ríši, vo vytvorení základných predpokladov pre to, aby sa „v samom strede Európy kreoval národ schopný asimilovať a ďalej rozvíjať plody vtedajšej civilizácie budovanej na grécko-rímskom kultúrnom a ideovom dedičstve“ (s. 23), rozvíjajúcom sa v písomníctve a vzdelanosti, spojenej s činnosťou učeních

bratov Cyrila a Metoda. Ako z kontextu autorových myšlienok vyplýva, fenomén individuality náš národ nestratil ani vo vyše tisícročnej národnej a sociálnej porobe spätnej so vznikajúcim štátnym útvarom Uhorska, pričom, ako poznamenáva autor, predpoklad existencie filozofickej aktivity, súperenia filozofických škôl, ktorými sa už dávno predtým pýšil antický svet, „treba vopred vylúčiť z nášho skúmania“. (s. 25) Avšak i napriek tomu duchovný život pulzoval v ľudových povestiach, bájkach, piesňach, porekadiach, ktoré nesporne svedčia o duchovnom prograse nášho národa. A svedčí o ňom aj znásobujúci sa počet študujúcich Slovákov na vznikajúcich stredovekých univerzitných centrách.

Relatívne vyšší stupeň individuálnej svojbytnosti nášho národa, identifikovanej prostredníctvom ideového dedičstva možno zaznamenať, ako uvádza autor, v období prvej akumulácie kapitálu, v tejto „neúprosnej dialektike dejinného pohybu“, v ktorom dochádza k zmene feudálnej spoločensko-ekonomickej formácie; uvedený proces nachádza svoje duchovné vyjadrenie v pojme renesancia, humanizmus, reformácia, t. j. v aktivitách, ktoré oproti stredovekej obmedzenosti znamenajú ich radikálne prekonanie v oblasti morálnych hodnôt, svetonázorovej orientácie, v revolučných premenách v oblasti filozofie, vede, kultúre a umení. S touto duchovnou iniciatívou sa spájajú také slávne postavy ako Petrarca, Boccaccio, Leonardo da Vinci, Donatello atď. Popri filozofii, umení a literatúre konštituuje sa nová duchovná aktivita — renesančná prírodoveda, ktorá, slovami autora, je azda najcennejším plodom renesančného ducha, výrazom záujmov a cieľov meštianstva, jedným z rozhodujúcich faktorov spoločensko-ekonomického vývinu v ranom

štádiu kapitalizmu“. (s. 35) Avšak v tejto duchovnej iniciatíve je potrebné vidieť súvislosť s rodiacou sa novou triedou a jej praktickými záujmami (rozvoj výroby), čo sa spätne odrážalo v oblasti vedeckého bádania (experiment, induktívne postupy), vyúsťujúceho do optimistického racionalizmu. Inými slovami, aj túto revolučnú duchovnú iniciatívu je potrebné chápať nie ako výraz jej imanentného vývinu, izolovaného od praktického spoločenského diania. Slovom, sociálno-politický a ideový pohyb, chápaný ako víťazný postup renesančných ideí, humanistickej vzdelanosti a reformáčnych snáh bol taký silný, že mu „nemohli odolať ani bašty feudalizmu v Uhorsku“. Preto ohlas renesančných ideí na Slovensku je potrebné chápať len a len v týchto súvislostiach, t. j. ako *nevyhnutný a zákonitý*, cez „železnú logiku“ sa presadzujúci proces spoločenského pokroku aj v zatemnenom feudálnom Uhorsku. Tento revolučný zvrat vo vývine nášho národa nepochybne súvisí s takým významným kultúrnym činom, akým je založenie prvej univerzity v Uhorsku pod názvom Academia Istropolitana v Bratislave a s pôsobením takých významných osobností, akými boli Vavrinec Benediktí, humanistický učenec, lekár a filozof Ján Jesenius atď. V tejto súvislosti je však potrebné poznamenať, že i keď renesančno-humanistická vzdelanosť mala jednoznačný vplyv na kultúrno-vzdelanostný pokrok na Slovensku, „Jednako však nemožno ešte v tomto období zaznamenať sústredenejší záujem o filozofickú tvorbu“. (s. 43) Táto nadobudla výraznejšie kontúry až v súvislosti s šíriacou sa vlnou reformácie (a protireformácie), ktorá výrazne poznamenala duchovný vývin na Slovensku, jeho „filozofickú iniciatívu“; s ňou je späté pôsobenie Prešovskej školy a Trnavskej univerzity. Z Prešovskej

školy to boli Ján Bayer a Izák Caban, ktorí inšpirovaní novovekou filozofickou iniciatívou (René Descartes, Thomas Hobbes, Piere Gassendi) viedli predovšetkým filozofov k práci na dieľach, v ktorých rozvíjali idey Demokrita a Bacona. Ich zásluhou prenikali do teoretického vedomia vtedajšieho Slovenska prvky materializmu, zameraného proti scholastike. Tým sa Prešovská škola napojila na najprogressívnejšie európske myšlienkové prúdy tých čias k „Pravdám prírody a rozumu, novým metodologickým myšlienkovým postupom, prekonávajúcim apologetiku a formalistický rámec scholastiky“. (s. 58)

Aj vznik a pôsobenie Trnavskej univerzity sa vo viacerých smeroch pozitívne odrazilo vo vývine filozofického myslenia na Slovensku. „Pôsobili tu vzdelaní, vo filozofii široko rozhľadení učitelia, ktorých práce prispeli k polarizácii myšlienkového vývinu u nás v 18. storočí... a v jednom prípade udržali kontakt aj s progresívnymi trendmi vo vývoji európskej filozofie.“ (s. 60) Popri propagácii scholastiky ako základnej filozofickej doktríny vyučovanej na univerzite čoraz väčšími sa presadzovali do teoretického vedomia víťaziace osvietenké ideály a pod vplyvom priekopníckych prác Mikuláša Kopernika, Giordana Bruna, René Descarta, Johna Locka, Isaca Newtona atď. formovali sa základy novovekej vedy aj na Slovensku v podobe jej myšlienkových metamorfóz trnavských profesorov. V tejto súvislosti je len prirodzené, že v centre pozornosti ich teoreticko-filozofických úvah bola problematika poznania, vyúsťujúca do polemiky racionalistov so stúpecami empirizmu (J. B. Horváth, A. Jaslinský, A. Revický, F. Kéri). Avšak trnavských filozofov nemožno pokladať za systematickov. Ako v tejto súvislosti konštatuje autor, „ich názory sú

evidentným príkladom eklekticismu, ktorý odráža vnútornú rozpoltenosť, vnútorný zápas, boj starého s novým... No ich význam treba vidieť v tom, že svojou erudovanosťou a rozhladom sprostredkovali najlepšie výchonky európskej vzdelanosti... také potrebné pre rozvoj poznania v našich pomeroch.“ Oni sa stali významným ohniskom, ktoré spájalo vývin filozofického myslenia na Slovensku „od renesancie s novou veľkolepou etapou európskej duchovnej kultúry, s osvietenstvom“. (s. 83) Práve s touto etapou myšlienkového i sociálno-politického vývinu súvisí „rehabilitácia rozumu“ ako kvalitatívne nového myšlienkového posunu. „Triumf osvietenstva je víťazstvo rozumu nad náboženskou vierou, vedy nad teológiou... víťazstvo myšlienkového slobody nad autoritou... ideí prirodzeného práva nad právom feudálnych výsad.“ (s. 84) No i napriek úžasnej sile ideí, vyslovených takými novovekými filozofmi, akými boli Charles Montesquieu, F. M. Voltaire, J. J. Rousseau, D. Diderot, G. W. Leibniz a ďalší, osvietenstvo na Slovensku sa prejavovalo v značne obmedzenej podobe. Uvedenú skutočnosť determinovala — slovami autora — neuveriteľná hospodárska i duchovná zaostalosť Uhorska; ale aj skutočnosť, že šíriteľmi osvietenských myšlienok boli zväčša budúci kňazi, ktorí síce podporovali požiadavky vzdelávania, osvety, no zároveň hľadali cesty kompromisu vedy a viery. (s. 89) Predsa však zanechalo osvietenstvo progresívne stopy v duchovnom živote na Slovensku. Popri praktických opatreniach, zameraných na reformy a rozvoj školstva a vyučovanie nových predmetov (právnické a lekárske vedy) a zakladaní učených spoločností, osvietenské idey na Slovensku vyúsťovali predovšetkým do propagácií myšlienok osvietenskej racionality (pretavenej napríklad v

Učenej spoločnosti malohontskej do hesiel boja za vedeckú pravdu proti poverám, predsudkom atď.) (s. 94) [Ján Feješ, Ján Laurentzy, Matej Holko.] Ale významné miesto zaujímala aj etická problematika sprostredkovaná najmä sociálnopolitickými názormi slovenských osvietenov a kozmopolitizmom, zdôrazňujúcim prioritu všeludského, univerzálneho nad národným (všeludské ideály dobra, spravodlivosti, humanity atď.). Treba poznamenať, že aj tu sa slovenské osvietenstvo formovalo pod tlakom ideí významných predstaviteľov nemeckého osvietenstva, najmä však G. Herdera. Jeho vplyv sa najvýraznejšie prejavil v národnobuditeľských ideách J. Kollára, ktoré najtesnejšie korešpondovali s osvieteniskou predstavou univerzálneho poriadku sveta videného z väčšej časti z aspektu romantizmu (a prirodzene idealizmu). V tejto súvislosti je potrebné upozorniť na významnú autorovu konštatáciu, že „S problematikou čisto filozofickej povahy, ktorá sa začala sľubne nastoľovať a rozvíjať v období renesancie a osvietenstva, sa stretávame iba ojedinele, najviacej sprostredkovane v umeleckých dielach, resp. sociálno-politických úvahách, temer výlučne súvisiacich s národno-oslobodzovacími snahami a projektmi.“ (s. 109) Je tomu tak nielen v národnobuditeľských a národnooslobodzovacích snahách z pozícií číreho kozmopolitizmu J. Kollára, ale aj v štúrovskej koncepcii národnobuditeľského hnutia s dôrazom na kultúrno-historické i etnické vymedzenie Slovákov; no rovnako toto platí v hospodárskych a sociálnych požiadavkách hlasistov, ktorí vo svojom programe „demokratizácie spoločnosti“ našli v tomto období najbližšiu cestu k formujúcemu sa slovenskému robotníckemu hnutiu. (s. 149)

Až v druhej polovici 19. stor. sa

naplno rozvíja filozofické učenie, skoncentrované do dialektického a historického materializmu, ktoré v teoreticko-metodologickom a svetonázorovom zdôvodnení formuje idey vedeckého socializmu. Znamená to kvalitatívny prelom vo vývine filozofického myslenia na Slovensku, najmä v tých súvislostiach, ktoré ho identifikujú v jeho spájaní s revolučným zápasom proletariátu s buržoáziou. Je však potrebné upozorniť na skutočnosť, že v začiatkoch šírenia marxizmu u nás sa nemožno stretnúť s výraznými osobnosťami, resp. s významnejšími teoretickými dielami, ktoré by reprezentovali náš vklad do pokladnice marxizmu. Ako v tejto súvislosti sám autor poznamenáva, táto skutočnosť súvisela s „celkovou zastalosťou kultúrnych pomerov u nás, s úplným nedostatkom vedeckých kádrov, inštitúcií, a najmä s neuveriteľne negatívnym postojom slovenskej inteligencie k robotníckemu hnutiu a k marxizmu zvlášť... Keďže u nás v období formovania a sebauvedomovania slovenského proletariátu takejto inteligencie nebolo, ujímajú sa úlohy spájať marxistickú teóriu s emancipáciou slovenského robotníctva sami robotníci-samoukovia.“ (s. 153—154) Preto okrem pozitívneho úsilia je možné (z objektívnych dôvodov) zaznamenať pri skúmaní začiatkov šírenia marxizmu u nás jeho nedostatok: teoretickú úroveň [živelnosť a nesystematickosť pri výbere tematiky, orientácia na všeobecné poučky v rámci absencie ich tvorivej aplikácie na prax atď.]. Napriek tomu je potrebné vysoko hodnotiť priekopnícku prácu, orientovanú na šírenie ideí marxizmu na Slovensku, najmä takého propagátora, akým bol Edmund Borek, s menom ktorého je spätý

„nezvratný nástup najprogressívnejšieho myšlienkového prúdu našej epochy marxizmu“, jeho víťaznej cesty, na ktorej začína písať začiatočnú kapitolu svojej histórie Komunistická strana Československa a jej teoretický predvoj — generácia davistov. Práve touto generáciou sa začína „skutočný proces formovania marxisticko-leninskej filozofie“. (s. 172) Nebol to však ľahký proces; bolo potrebné sa najprv vyrovnáť v teoretických reflexiách s citovými momentami, ktoré často prevládali nad logickou a filozofickou argumentáciou. No postupne sa táto historicky nová filozofická iniciatíva DAV-u čoraz väčšími prelína s praktickým životom a v čoraz výraznejšom jeho filozofickom uchopení (články a štúdie Ladislava Szántóa, Vlada Clementisa, Andreja Siráckeho, Eduarda Urxa). Analýza článkov, štúdií a úvah zakladateľov marxizmu-lenizmu na Slovensku, s akou sa stretávame v knihe J. Bodnára, nesporne identifikuje uzlové body ich ideovej tvorby, ktorá prezentuje „myšlienkové dedičstvo v koncentrovanej a najvyzretejšej podobe“. Práve prostredníctvom týchto „uzlových bodov“, ktoré autor knihy čitateľovi sprístupnil aj v súvislosti s analýzou predchádzajúcich, historicky významnejších myšlienkových prúdov, možno zaznamenať vieryhodné svedectvo o úsilí nášho národa v podobe myšlienkových sústav, ideí preniknúť do tajomstva vlastných dejín, vlastného života, zápasu o vlastnú zmysluplnosť. Je nesporné, že priekopnícke dielo Jána Bodnára, ktoré nám v takejto krištáľovo čistej filozofickej podobe sprístupnilo naše najcennejšie ideové dedičstvo, nás zároveň zaväzuje ochraňovať a ďalej ho rozvíjať.

Vasko Kusin